

DeTogel Feb. 93

Meddelanden från institutionen
för nordiska språk och nordisk litteratur
vid Helsingfors universitet
Serie B:15

SPRÅK OCH SOCIAL KONTEXT

Redigerad av

Ann-Marie Ivars Hanna Lehti-Eklund Pirkko Lilius
Anne-Marie Londen Helena Solstrand-Pipping

Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur
vid Helsingfors universitet
1993

Tidslinjen

Ole Togeby

I den sprogvidenskabelige beskrivelse af semantiske og pragmatiske egenskaber ved tekster synes selve beskrivelsesapparatet at være meget afgørende. Man bliver nødt til at have noget andet end sproget til at beskrive betydningen af eksempler på brug af sproget. Mange semantiske beskrivelser benytter sig da også af et særligt konstrueret formelt sprog af tegn der markerer bestemte betydninger eller betydningsrelationer, det som man har kaldt "markørisk".

Beskrivelsen leverer, hvis den er hensigtsmæssig, også forklaringen på hvorfor sprogets regler for korrespondensen mellem udtryk og indhold er som de er. I denne artikel vil jeg prøve at beskrive betydningen af verbernes tider ved hjælp af tidslinjediagrammer, som har sådan forklarende kraft.

Det var et stort fremskridt da Reichenbach¹ indførte sin notation af tempusformernes betydning. Det viste sig at man skal have 3 orienteringspunkter på en tidslinje for at beskrive alle betydningsvariationerne af tidsformerne: *point of Speech* (S), *point of Event* (E) og *point of Reference* (R).

past perfect:	simple past	present perfect
I had seen John	I saw John	I have seen John
--- --- --- --->	--- --- --- --->	--- --- --- --->
E R S	R, E S	E S, R
present	simple future	future perfect
I see John	I shall see John	I shall have seen John
--- --- --- --->	--- --- --- --->	--- --- --- --->
S, R, E	S, R E	S E R

Denne beskrivelse kan udmærket anvendes også for dansk. Notationen består af tre orienteringsspunkter på en linje der angiver tidens gang.

- a/ kommunikationssituationens JEG-HER-NU, taletidspunktet (T)
- b/ det afsenderen peger på og oplyser modtageren om, og hvis placering eller egenskaber beskrives, hvad enten det er en tilstand, en proces eller en begivenhed (B, for *beskrivelsesgenstand*)
- c/ det interval i tid hvorfra afsenderen - fordi kendskabet til det deles af afsender og modtager - anskuer og udpeger beskrivelsesgenstanden for modtageren (A, for *anker* eller *anskuelsestid*).

¹Hans Reichenbach: *Elements of Symbolic Logic*, 1957, New York: The Free Press, § 51.

Dette kan så helt uproblematisk være notation for tidformernes betydning på dansk således som de beskrives af Otto Glismann²:

præsens Jeg ser Peter T,A	præteritum Jeg så Peter A T	før nutidsperfektum Jeg har set Peter T,A
----- ----->	--- ----- ----->	----- ----- ----->
B	B	B
modal perfektum I går har han set Peter A T	futurum Jeg ser Peter T A	eftertid at ville se Peter T,A
--- ----- ----->	--- ----- ----->	----- ----- ----->
B	B	B
pluskvamperfektum Jeg havde set Peter A T	futurum exactum Jeg vil have set Peter T A	
----- ----- ----->	----- ----- ----->	
B	(B) (B)	

Man kan beskrive de enkelte simple formers betydning således:

Præsens er situationen hvor alle tre punkter *T*, *A* og *B* falder sammen.

Præteritum er en deiktisk tempus hvis betydning kan opfattes som en transformation der flytter anskuelsestiden (*A*) til et ved adverbialer eller på anden måde bestemt punkt til venstre for taletidspunktet (*T*), og fra dette anskuelssensynspunkt konstateres det så at *B* er tilfældet.

Før nutids-perfektum er en relativ tempusform; betydningen kan noteres ved at tidspunktet for den beskrevne begivenhed (*B*) ikke er under forankringstiden (*A*), men flyttet til et ikke præcist fastlagt punkt til venstre for forankringstiden (*A*).

Futurum er en deiktisk tempus der flytter forankringstiden (*A*) til et præcist punkt til højre for taletidspunktet (*T*).

Eftertid er en relativ tid der flytter begivenheden (*B*) til et ubestemt punkt til højre for forankringstiden (*A*).

²Otto Glismann: *Om tid og tempus*, i *NyS* 16-17, 1986.

Argumentperfektum flytter (som præteritum) anskuelsestidspunktet (*A*) til et bestemt punkt til venstre for taletidspunktet (*T*), men ændrer samtidig anskuelsen fra at være sikker viden til at være noget taleren for det pågældende tidspunkt kan slutte sig til.

Aktionsarter

Til Reichenbachs oprindelige notation kan man føje notationen af aktionsarterne. Der er således mindst to linjer: en der angiver tidsforløbet dvs. talerens bevidsthed som dels er knyttet til taletidspunktet, *T*, og dels til anskuelsestiden *A*, og en der angiver tiden for det propositionelle indhold som teksten fremstiller, *B*.

Beskrivelsens genstand, det propositionelle indhold, kan enten være en overgang fra en tilstand til en anden, eller en varende tilstand. Fx er *at sove* en tilstand der varer mindst i det tidsrum som anskuelsen sætter fokus på: *hun sov i 4 timer*, mens *vågne* betegner overgangen fra en tilstand (nemlig det at sove) til en anden tilstand (nemlig det at være vågne).³

På diagrammerne kan tilstande noteres som en vandret streg parallel med tidslinjen. Overgange noteres som en lodret streg der skærer linjen for aktiviteten således at førtilstanden står i parentes til venstre, mens eftertilstanden i parentes står til højre. På tids- og bevidsthedslinjen markeres *T* som et punkt eller et interval, mens anskuelsestiden angives som et tidsrum (et interval) der i notationen af præsens omfatter den lodrette streg på aktivitetslinjen, og som udfyldes helt af den vandrette streg på aktivitetslinjen.

Hun sov:	aktivitetslinje:	---sove---
	tidslinje:	--- ----- ----- ----->
		A T
Hun vågnede:		
	aktivitetslinje:	vågne
	tidslinje:	(sove) (vågne)
		----- ----- ----- ----->
		A T

³Frank Van Eynde: *Time. A unified theory of tense, aspect and Aktionsart*, January 1987, Eurotra Leuven; Ole Tøgeby: *Negation and aspect* i Even Hovdhaugen *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980*, Oslo 1980.

Alene ved denne formelle, men metaforiske fremstilling af aktionsarternes betydning kan man forklare hvorfor varighed ved tilstande angives ved *i*, fx *Hun sov i 3 timer*, mens varigheden af en overgang angives ved *på*: *Hun vågnede på to minutter*. På tegningen kan man direkte se hvorledes sovelinjen i det mindste fylder hele anskuelsestiden ud og altså er i anskuelsesrummet, mens overgangsstregen ikke udfylder men let understøttes af den platform som "anskuelsesrummet" danner. Det svarer ganske nøje til forskellen i betydning på den rumlige betydning af præpositionerne *i* og *på*, fx *i teen er i koppen*, *smørret er på brødet*.

I de følgende diagrammer vil jeg dog sætte tidslinjen øverst og aktivitetslinjen nederunder; anskelsestiden (A) kan så angives ved et hul i tidslinjen, hvorigennem man kan anskue hvad der sker på aktivitetslinjen.

Når man tager forskellen på overgang og tilstand i betragtning ser man at præsensformen, hvor T, A falder sammen, nok snarest må beskrives ved et interval af variabel længde, end ved et punkt. Præsens ved overgangsverber giver nemlig automatisk fremtidsbetydning, mens nutidsbetydningen næsten kun fremkommer ved tilstandsverber:

Hun sover helt roligt

A, T
-sove-
->

Han kommer

T, A (ej være her) | (være her) kunne

Sammensatte tider

De sammensatte tidsformer får man ved at adressere betydningen af de tider der indgår. Betydningen af pluskvamperfektum angives ved at A er flyttet til venstre for T, og ved at B står til venstre for det område som er synligt under A. Dette er ganske simpelt. Men ved fortids eftertid og futurum exactum, fremtids førtid, viser notationen sig igen at have forklarende kraft.

Fortids eftertid findes i eksempler som:

Jeg besluttete (B1) hvilket tog jeg ville tage (B2)

A1-2 T

tidslinje
aktivitetslinje

B1 B2? B2?

(Man ser her at det ikke er givet om B2 (at tage toget) er før eller efter T, for sætningen angiver jo at A er på et bestemt punkt til venstre for T, at B1 omfattes af A, men kun at B2 ikke omfattes af A, men ligger på et ubestemt punkt til højre herfor.)

På samme måde med futurum exactum. *Jeg ser Peter i morgen* sætter forankringstiden til i morgen, og *Jeg vil i morgen have set Peter* angiver: 'i morgen vil der være et tidspunkt hvor jeg har set Peter'. Vi ser at de former der bruges til at sammensætte futurum exactum er fremtid (og ikke eftertid) + førtid (og ikke fortid). (Også ved futurum exactum kan man være i tvivl om, om B1 er før eller efter T.)

Planten er gået ud (B1) når vi kommer (B2) hjem

T A1-2 B2

B12 B13

Reglen om tidernes følge⁴ kan nu beskrives således at forankringstiden - hvis ikke andet markeres ved adverbier - sættes til at være den samme for alle de handlinger som beskrives i en og samme helseening. Det hedder således:

Jeg havde sendt brevet (B1) til Peter da han kom (B2)

og ikke :

***Jeg havde sendt brevet (B1) da han er kommet (B2)**

$\begin{array}{c} \text{A1} \\ \text{T,A2} \\ \text{B1,B2?} \\ \text{B2?} \end{array}$

De to begivenheder kan nemlig ved denne sidste sætning eventuelt være samtidige, idet B1 er til venstre for A1, og B2 til venstre for A2 - og det er lige præcis det man vil angive at de ikke er.

Her og i det følgende bruger jeg sammenhængende tekststykker til at illustrere betydningen af tidsformerne i deres sammenhæng; først et hvor man kan se tidernes følge:

⁴Kr. Mikkelsen: *Dansk ordføjjingslære*, København 1911, 1975. §§ 142, 145, 175.

himmel. Deraf ser man at ordet før har betydningen 'ikke nu og ikke i fremtiden'. Denne negative fastsættelse af fortiderne ses også af sidste sætning i citatet: Men dengang da guderne endnu ikke var født, da bovnede isen i Ginnungagap... Tidslinjen til dette må jo tegnes således:

A **T**

isen bavnede guderne
guder ufødt fødes

Nægtelsen bevirker således pluskvamperfektum bliver eftertid i forhold til præteritum.

Denne betydning af perfektum kan nu bedst i notationen markeres ved angivelse af hvad der ikke er tilfældet under anskuelsestiden, end ved angivelsen af hvornår noget var tilfældet. Pluskvamperfektum noteres da således:

Jeg havde sendt brevet (B1) til Peter da han kom (B2)

A1-2

↑

B2: Peter: (ej her)!(her)

B1: brevet: (her) ! sendt

$$= e_j \text{ her}$$

Jeg havde ikke sendt brevet (B1) til Peter da han kom (B2)

A1-2 T

↑

B2: Peter: (ej her)!(her)

B1: brevet: (her) ! sendt

her/| = e| her

Eftersom *da*-sætningen jo ikke er andet end det der forankrer den anskuelsestid som angiver hvornår aktiviteten (at sende brevet) ikke fandt sted, vil jeg forkorte notationen til:

Jeg havde sendt (B1) brevet til Peter da han kom (B2)

$$A = B^2$$

— — — — —

brevet	(her)	sendt
1	2	3
4	5	6
7	8	9
10	11	12
13	14	15
16	17	18
19	20	21
22	23	24
25	26	27
28	29	30
31	32	33
34	35	36
37	38	39
40	41	42
43	44	45
46	47	48
49	50	51
52	53	54
55	56	57
58	59	60
61	62	63
64	65	66
67	68	69
70	71	72
73	74	75
76	77	78
79	80	81
82	83	84
85	86	87
88	89	90
91	92	93
94	95	96
97	98	99
100	101	102
103	104	105
106	107	108
109	110	111
112	113	114
115	116	117
118	119	120
121	122	123
124	125	126
127	128	129
130	131	132
133	134	135
136	137	138
139	140	141
142	143	144
145	146	147
148	149	150
151	152	153
154	155	156
157	158	159
160	161	162
163	164	165
166	167	168
169	170	171
172	173	174
175	176	177
178	179	180
181	182	183
184	185	186
187	188	189
190	191	192
193	194	195
196	197	198
199	200	201
202	203	204
205	206	207
208	209	210
211	212	213
214	215	216
217	218	219
220	221	222
223	224	225
226	227	228
229	230	231
232	233	234
235	236	237
238	239	240
241	242	243
244	245	246
247	248	249
250	251	252
253	254	255
256	257	258
259	260	261
262	263	264
265	266	267
268	269	270
271	272	273
274	275	276
277	278	279
280	281	282
283	284	285
286	287	288
289	290	291
292	293	294
295	296	297
298	299	300
301	302	303
304	305	306
307	308	309
310	311	312
313	314	315
316	317	318
319	320	321
322	323	324
325	326	327
328	329	330
331	332	333
334	335	336
337	338	339
340	341	342
343	344	345
346	347	348
349	350	351
352	353	354
355	356	357
358	359	360
361	362	363
364	365	366
367		

BB1 befinder sig således et eller andet sted til venstre for As venstre kant - det er for sammenhængen ligegyldigt hvornår, det relevante er alene at det faktisk har fundet sted. Dette ser man tydeligt i følgende eksempel:

Eksempel 4

Når man skal forestille sig livet på landet i datidens feudale samfund, er det nemmest, hvis man tænker på en pyramide. Øverst sidder kongen, dernæst herremændene, og bønderne i bunden. Nogle af bønderne har "lejet" et stykke jord af herremanden og er da fastebønder, andre har ingen jord, kun et lille hus i landsbyen og er da husmænd; og atter andre har hverken hus eller jord og er da inderster eller daglejere.

Det helt afgørende spørgsmål i dette samfund var: Hvem ejede jorden? Herremanden var langt den største jordejer. Hos ham kunne en bonde få fæste, dvs. en gård eller noget jord, som bonde så havde ret til at dyrke. Til gengæld - som en slags husleje - skulle bonden betale en sum penge (landgilde), gøre arbejde på herregårdens jord (hoveri) eller levere en del af høstudbyttet (tiende). Også husmanden måtte betale for sit hus til herremanden på den ene eller den anden måde; mens daglejererne var nødt til at arbejde for ham for at tjene til det daglige brød.

Der har været skiftende typer af fæstekontrakter i tidernes løb. Nogle bønder har været i vorredskab eller stavnsbånd; det betød, at de aldrig måtte flytte fra den gård, de havde i fæste, og fæstet gik tilmed i arv. Der har også været forbud imod i det hele taget at bevæge sig uden for sit sogn. Andre bønder har kunnet købe sig fri og blive selvejere eller fribønder, så de ikke længere skulle gøre hoveri eller betale landgilde eller tiende.

Pyramiden fandtes også i den enkelte bondes bedrift og husholdning. Huset var delt op...

Skattegraveren. En Evald Tang Kristensen antologi ved Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen 1983, side 25.

Man ser her at der i afsnittene fra linje 8 og fra linje 24 anvendes præteritum. I afsnittet l. 17-23 bruges der perfektum - dog afbrudt af præteritum i *betød, måtte, havde, og gik*. Præteritum af tilstandsverber, som jo dominerer i hele tekststykket, angiver at alle aktiviteterne fandt sted samtidig; der kan godt have været tale om meget lange tidsperioder der tjener som anskuelsestid, men alle aktiviteterne falder under den samme anskuelsestid. Perfektsformsformerne markerer derimod at man ikke kan anskue de forskellige aktiviteter der omtales her, ud fra samme tidsrum; der kan være tale om forskellige mennesker på samme tid, samme mennesker på forskellig tid og om forskellige mennesker på forskellig tid; beskrivelsen er uforankret på tidslinjen. Præteritumsformerne midt i i perfektumsafsnittet l. 17-23, angiver omvendt at selv om vordeskab og frikøb er tidsmæssigt uforankret og ubestemt i forhold til hinanden, var betydningen af disse fæstekontrakter historisk tidsfæstet.

I notationen for simpel perfektum foreslår jeg at usikkerheden om begivenhedstidspunktet angives ved hjælp af flere aktivitetslinjer, hvorpå

overgangen fra den ene tilstand til den anden sker til forskellige tider. Begivenheden 'han gik', som den angives ved sætningen *Han er gået*, kan ske enten ved 1B, ved 2B eller ved 3B; sætningen beskriver nemlig kun at den ikke skete efter $T = A$.

han er gået

T, A

----->

(her) ----- gået =

 |----- 3B ej her

 |----- 2B

 |----- 1B

Hun har sovet

T, A

----->

søvnen ----- sovet = ej søvn

Mens præteritum beskriver **fortid**, dvs. hvad man, når man retter opmærksomheden på et bestemt (ofte ved adverbier fastlagt) tidsrum i fortiden, kan konstatere skete eller var i gang i dette tidsrum, så betegner perfektum **fortid**, dvs. hvad man ud fra et nutidigt synspunkt kan konstatere er sket før eller op til nu. Der er altså ved perfektum ikke nogen præcis angivelse af bestemte fortidige tidspunkter hvor afsenderen garanterer at noget skete eller var i gang, men kun angivelse af grænsen for hvilken det skete. Dette forhold vil jeg illustrere ved en række eksempler:

Eksempel 5

Jeg har solgt min bil

angiver således at jeg på et ikke nærmere angivet tidspunkt i fortiden har solgt min bil således at jeg nu ikke har den mere.

*Jeg har solgt min gamle bil. Den kørte udmærket.
Jeg har købt en ny bil. Den kører helt fint.*

Selv om tidsformerne i de første sætninger er de samme, og selv om begge biler antageligt både kørte godt på tidspunktet for handelen og kører godt i dag, er det næsten ikke muligt at sige:

**Jeg har lige solgt min gamle bil. Den kører udmærket.*

**Jeg har lige købt en ny bil. Den kørte helt fint.*

Den solgte bil ansues fra et fortidigt synspunkt, mens den købte bil ansues fra et nutidigt synspunkt.

Perfektum: før nutid
Jeg har solgt min bil (1). Den korte udmærket (2).
A2 T, A1

(bil) (ej bil)

Jeg har købt en ny bil (1). Den kører udmærket (2).

(ej bil) _____ (bil)

Eksempel 6

Så du Monet-udstillingen?

Har du set Monet-udstillingen?

Præteritum indebærer at et bestemt og kendt tidspunkt (nemlig tidspunktet A) hvor man kunne se Monet-udstillingen, mens perfektum beskriver resultatet på taletidspunktet ($A = T$) af en begivenhed på et eller andet ikke nøjere angivet tidspunkt i fortiden (-----B-----). Derfor implicerer præteritum at udstillingen ikke er der mere, mens perfektum godt kan forenes med at udstillingen stadig er åben⁵.

Eksempel 7

De ansatte på en arbejdsplads kommer hjem efter sommerferien, den ene, Anna, er kommet for 14 dage siden, mens den anden, Bodil, møder for første gang en mandag morgen. Anna kan så spørge Bodil:

Nå, har du haft en god ferie?

mens det er mere naturligt for Bodil at spørge:

Havde du også en god ferie?

⁵Geoffrey N. Leech: *Towards a Semantic Description of English*, 1969, Longmans, London, ch. 7.

Annas ferie er jo nemlig ikke blot overstået, men virkningerne af den kan også have fortabt sig. Det kan de derimod ikke for Bodil; hun er jo lige kommet hjem.

Perfektum kan ved verber der beskriver tilstande og varigheder, fx kendskab og viden, betegne tiden fra et i princippet ubestemt tidspunkt før nu og indtil nu, dog kun hvis den minimale varighed angives ved et adverbial. I realiteten bliver tidspunktet således kendt og der er i disse sætninger ikke brug for flere aktivitetstlinjer.

Han har *kendt* hende i 4 år
 T, A ! ---->
 --!-4 år--!
 hun: ukendt! kendt

Hvis man bruger varighedsadverbialer med i ved overgangsverber i perfektum, giver det fremtidsbetydning: *Han er gået i 4 timer.*

Han er *gået* i 4 timer
 T, A 4 timer ! ---->
 -----!
 han: her! væk

Modal perfektum eller forklaringsperfektum

På engelsk kan man ikke have hvornår-adverbialer i forbindelse med perfektum, og Reichenbach forklarer det ved at adverbialerne i pluskvamperfektum, hvor man på engelsk kan have dem, som i alle andre tilfælde angiver anskuelsestiden; han siger altså at *I had met him yesterday* angiver at anskuelsestiden var i går, mens mødetidspunktet er før i går. I perfektum kan man således - på engelsk - ikke have et tidsadverbial som *i går*, for det strider mod det faktum at anskuelsestiden og taletiden ved denne form falder sammen.

Nu kan man imidlertid på dansk godt finde perfektum med tidspunktsangivende adverbialer, fx: *I går har han så set Peter, Jeg har været ude i haven da du ringede.* Men her kan man ikke - anfører Otto Glismann - opretholde at tidsbetydningen af bøjningsformen er at B flytter til et ubestemt sted til venstre for A og T, for T kan ikke både være 'i går', som det skal være fordi det ligger samme sted som A, og 'nu', som T jo altid er; resultatet af denne modsigelse er at perfektum her ikke betyder at begivenheden (B) forskydes til venstre på tidslinjen, men at den forskydes på realitetsdimensionen; sætningen betyder: 'man kan nu (T) slutte sig til at han på det angivne tidspunkt i går må have set Peter'. Afsenderen har hverken selv været den der i fortiden iagttag at

begivenheden fandt sted eller var i gang, eller har kendskab til nogen der har iagttaget det.

Eksempel 8

Jeg var ude i haven da du ringede.
Jeg har været ude i haven da du ringede.

I det første eksempel har jeg hørt klokken, i det andet har jeg ikke hørt klokken, men kan regne ud at den må have ringet på det tidspunkt da jeg var ude i haven. Otto Glismann tager konsekvensen af dette og skelner mellem to forskellige former for perfektum: den oprindelige førnuds perfektum og den modale perfektum.

Jeg er imidlertid ikke enig med Otto Glismann i denne beskrivelse. Min teori er i modsætning hertil at tidsbetydningen er nøjagtig den samme i de to eksempler på perfektum, før nutid og modal perfektum, forskellen er blot at oplysningerne som gives i perfektumsformen har forskellig relevans for de efterfølgende sætninger. Perfektumsformen med normal før nutidsbetydning bruges som en oplysning der som et argument peger henimod en endnu for modtageren ukendt konklusion som ofte står i den næste sætning, nemlig følgen af det der beskrives ved verbet. *Han har været ude i haven* er typisk et argument for at han har fået tilstrækkeligt frisk luft og næppe behøver at gå ud igen. Perfektumsformer med det som Otto Glismann kalder *modal betydning*, bruges ikke som et argument for følgen af aktiviteten, men som en forklaring på den af modtageren allerede kendte følge af aktiviteten. *Han har været ude i haven (da du ringede)* er ikke et argument for ikke at gå ud igen, men en forklaring på at han ikke hørte telefonen. Jeg foretrækker derfor at kalde denne betydning *forklaringsperfektum*.

Problemet med betydningen af perfektum kan belyses ved hvilke adverbier der kan indskydes; en sætning med perfektum verbalform uden adverbier kan både opfattes som før nutid og som forklaringsperfektum: *Jeg har været ude i haven*.

Hvis man tilføjer et forholdsvis præcist hvornår-adverbium, dvs. et der betegner et tidspunkt, kan man næsten kun opfatte det som forklaringsperfektum: *Jeg har været ude i haven da du ringede. Jeg har været ude i haven kl. 2.25.*

Er hvornår-adverbiet derimod upræcist eller variabelt, dvs. hvis det betegner et tidsrum som omslutter det verbet betegner, vil man naturligt stadig opretholde før nutids-læsningen: *Jeg har været ude i haven i dag.* I dette tilfælde er det også klart at tilstanden er ikke gældende på taletidspunktet, i dette tilfælde: 'jeg er ikke længere ude i haven'.

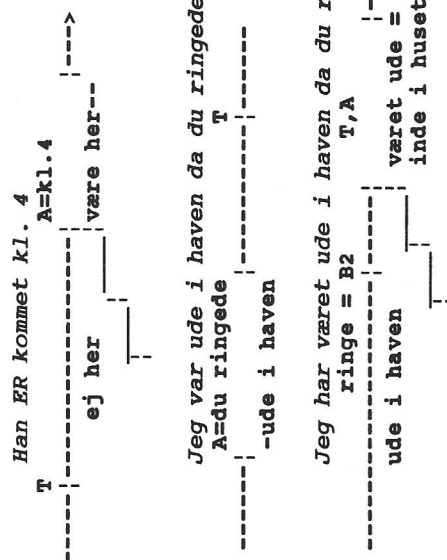
Når man har forklaringsperfektum kan man altid uden betydningsændring tilføje et *nok*: *Han har været ude i haven da du ringede* = *Han har nok været ude i haven da du ringede*. Føjer man *nok* til den naturlige for nutids-læsning, er der tendens til at *nok* skifter betydning: *Han har nok været ude i haven i dag* betyder snarest: 'han har sandelig været ude i haven i dag' - så meget havearbejde han har fået lavet', men den kan dog også have betydningen: 'det er sandsynligt at han har været ude i haven i dag'.

Tilføjer man et grænseadverbial til en sætning med perfektum kan den kun have før nutids-betydning: *Jeg har været ude i haven siden kl. 2*, og så varer tilstanden stadig ved. Hvis man tilføjer et *nok* i denne sætning giver det ikke argumentbetydning af perfektumsformen, men epistemisk modifikation af grænseadverbialet: *Jeg har nok været ude i haven siden kl. 2* betyder: 'det er nok siden kl. 2 at jeg har været ude i haven'.

Læg mærke til at det er i disse konstruktioner at tysk og fransk har obligatorisk præsens. Det kan tyde på at det er et sted hvor sprogets system af semantiske forskelle er vigtigt.

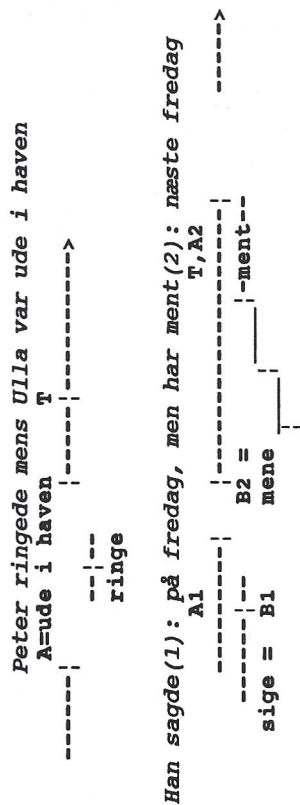
Heraf ser man at grænseadverbialt er det fokuserede, mens før nutidsperfektsformen er præsupponeret. Omvendt: når *nok* i sætningen *Jeg har nok været ude i haven, da du ringede* modificerer sandsynligheden af præpositionen 'jeg var ude i haven', må det betyde at det er prædikatet der er det fokuserede og ikke hvornår-adverbialt, som altså må være det præsupponerede.

Man lægger mærke til, at hvis man lægger særligt stærkt tryk på *er: Han ER kommet kl. 4*, får sætningen betydningen af fremtids fortid:

Dette diagram kan så ganske simpelt forklare hvorfor perfektum der blot betyder usikkerhed om det præcise tidspunkt, i dette eksempel med et tilstandsverbum

kommer til at betyde usikkerhed om realiteten i det beskrevne. Tegningen angiver jo nemlig at tilstanden 'være ude i haven' er blevet afbrudt på et tidspunkt før nu som ikke kan fastsættes. Man ser så af tegningen at den også kan være blevet afbrudt før B2, således at det slet ikke er sandt at 'Jeg var ude i haven da du ringede'. På den måde er selve diagrammet forklaringen på hvorfor perfektum kommer til at betyde 'nok'.

Man kan beskrive disse forhold inden for teorien om informationsstruktur. Jeg har andetsteds argumenteret for at man kan skelne mellem tre typer af information i en sætning: emnet, fokus og den neutrale information. Fokus er den information i sætningen som er en forudsætning for forståelsen af den følgende sætning, og er altså ikke bestemt alene ved sætningens struktur, men også ved sætningens placering i forhold til de efterfølgende sætninger. I den samme sætning kan forskellige led være fokuserede - afhængigt af hvad der kommer efter sætningen. Dette system hvor informationsstrukturen af en sætning er afhængig af oplysningerne i de følgende sætninger kan beskrives ved hvilke oplysninger der underforstås af en given sætning hvis den har en bestemt informationsstruktur (fordi den står i en bestemt sammenhæng). Det har jeg⁶ formuleret som følgende regel:

Afsenderen garanterer og underforstår at den nyfokuserede informationen, og ikke yderligere information blandt det som afsenderen kender til, er relevant for det efterfølgende, og angiver dermed hvilken retning de efterfølgende ytringer vil tage; dette noteres (i kursiv og 'enkelt citationstegn') med: '*og kun fokus*' og ved underforståede spørgsmål, svarende til forskellige typer af fokus:

⁶Ole Tøgeby: *Praxt. Pragmatisk tekstteori*. Udkommer. Kap IVA.

- a) - ved fokus på verber i datid der betegner begivenheder (overgange), og på verber + *at*-infinitiv er spørgsmålet: 'og *hvad* så?';
- b) - ved fokus på bundne rolleled er spørgsmålet: 'og *hvad* med *der*?' (*det* henviser til det fokuserede eller evt. til hele omsagnet);
- c) - ved fokus på tilstande dvs. verber i historisk nutid, verber i perfektum, tilstands-verber i nutid eller datid, modalverber + 0-infinitiv, adjektiver, mådesadverbialer og substantiver som omsagnet (klassifikationssætninger) er spørgsmålene: '*hvorfor der*?', '*hvordan der*?' eller '*og følgende*?' afhængigt af om det er præmis eller konklusion.

Man kan således lave den generelle regel at præteritum bruges om de forhold på hvis tidsfæstelse der fokuseres, mens perfektum bruges om de forhold hvor der fokuseres på følgen af selve forholdet, mens der om tidsfæstelsen kun siges at det er før nutiden. I to sideordnede præteritumsformer efter hinanden vil ved to overgangsverber betyde at den senere sker i tidsrummet efter at den første er holdt op at være tilfældet, mens to sideordnede perfektumsformer af overgangsverber kan være forekommet på samme eller forskellig førtid, det er kun deres fælles følger man er interesseret i.

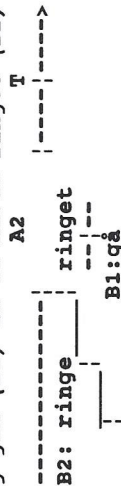
Det typiske argument-perfektum er snarest en argumentomvendning: i stedet for at sige: *efftersom det og det skete på et tidspunkt før nu, gælder der nu det og det*, siger man: *efftersom det og det er gældende nu, skete det og det i tiden før nu*. Man skifter altså fra deduktiv modus ponens til en abduktiv modus tollens. Dette forklarer så hvorfor det altid får den epistemiske usikkerhed, som kan markeres med et *nok*. Hvis man tager eksemplet: *Jeg har været ude i haven da du ringede*, får man beskrivelsen af verbalformernes betydning:

Jeg har været ude i haven (B1) da du ringede (B2)

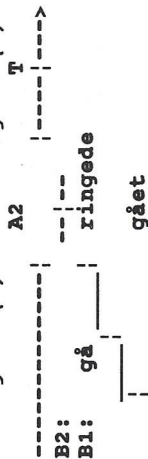

Ræsonnementet er: *Jeg har nok været ude i haven (dvs. som ved 2B eller 3B, men ikke som ved 1B) da du ringede, siden jeg ikke hørte klokken.*

Jeg gik (B1) da du havde ringet (B2)

Jeg var gået (1) da du ringede (2)

Normalt forekommer efteridsformerne perfektum og pluskvamperfektum i en sammenhæng hvor man til sætningen hvori disse verbalformer er fokuseret, kan underforstå spørgsmålet: 'og følgerlig?'; *Jeg var gået da du ringede* lægger op til at næste sætning beskriver følgen heraf: *Og derfor kunne du ikke få fat på ham.*

Sammenfatning

Hele systemet kan beskrives således: notationen består af to linjer: en tidslinje og en aktivitetslinje.

Præsens og præteritum betyder at man anskuer bestemte aktiviteter deiktisk, dvs. i umiddelbart forhold til tale tidspunktet nu. Det angives ved at der på tidslinjen laves et hul hvorigennem man kan anskue de omtalte forhold på aktivitetslinjen.

Præteritum betyder at anskuelsestiden er forliden, og det angives i diagrammerne ved at A flyttes til venstre for T, således at der er et interval mellem A og T, et interval hvori der ikke kan anskues noget på aktivitetstidslinjen; det er nemlig "synligt" for iagttageren (modtageren).

præteritum

Jeg så Peter

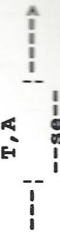

Præsens betyder at når man anskuer tidsrummet fra nu og et stykke ud i fremtiden, kan man konstatere at der finder en given aktivitet sted; det angives ved at A er et interval som er lig med T.

præsens

Jeg ser på Peter

Peter ses i Kbh.

Aktiviteter inddeles i tilstande og overgange. Overgangsverber betyder at aktiviteten består i en overgang fra en tilstand til en anden; de typiske overgange er *blive* og *gøre*, og det angives ved at der i B er en grænse, mellem fortilstanden og eftertilstanden, det markeres ved en lodret streg på aktivitetslinjen.

Hun bliver syg
 B: hun: -----ej syg|syg-----
spise maden (= gøre maden spist)
 B: maden: -----|spist-----

Tilstand betyder at der ikke er nogen grænse i B, det markeres ved en linje.

være syg
 B: -----syg-----
sove
 B: -----sove-----

Perfektum participium betyder førtid, og det angives ved at B udstyres med en højre grænse således at den ikke overlapper med As venstre grænse. Det betyder at tidspunktet for selve den aktivitet som omtales, ikke er forankret i anskuelssesfeltet. Det angives ved at der opstilles flere aktivitetslinjer med forskellige overgangstidspunkter; den omtalte aktivitet, nemlig i eksemplet *Peter er blevet set af mig*, kan være foregået på det ene tidspunkt 1B, på det andet tidspunkt 2B, eller på det tredje tidspunkt 3B, eller måske - i dette eksempel - på alle tre tidspunkter.

før nutidspærfektum
Jeg har set Peter

Peter: uset

ville + inf betyder eftertid, og det angives ved at B udstyres med en venstre grænse der ikke overlapper med As højre grænse.

eftertid
at ville se Peter

Peter: uset

De sammensatte tider kan nu dannes ved at sammensætte kompositionelt, dvs. ved at sammensætte enkelttiderne:

futurum
Jeg ser Peter i morgen

Peter: uset

pluskvamperfektum
Jeg havde set Peter

Peter: uset

futurum exactum
Jeg vil have set Peter

Peter: uset

Perfektum kan falde lidt forskellig ud i aktiv og passiv fordi passiv kan konstrueres på to forskellige måder: *s*-passiv og *blive*-passiv; betydningen er dog den samme:

ubestemt før nutidspærfektum
Peter er set i Kbh.

Peter: uset

ubestemt før nutid
Peter er blevet set

T, A
Peter: uset | | blevet set
| | | |
| | | |

Ved *blive*-passiv angives det at der har været bestemte tidspunkter (som blot ikke angives) hvor Peter er *blevet set*, det kan dog naturligvis ikke falde sammen med T = A. Anderledes med den dobbelte perfektum:

dobbelt perfektum
Peter har været set

T, A
uset | | set | | været
| | | | | |
| | | | | |

Dobbelt perfektum angiver dobbelt ubestemthed, således at betydningen normalt bliver at Peter er blevet set flere gange før den tid som er før nu.

Perfektum kan - afhængigt af om verbet er transitivt eller ej - dannes enten med *have* eller med *være*. Det angives i diagrammerne ved at subjektet for den passive perfektum participium ved *være* er subjektet i sætningen, mens det ved *have* er objektet i sætningen. Ved visse verber giver det betydningsforskel om man danner perfektum på den ene eller anden måde⁷:

Han er løbet væk

T, A
Han her | | væk
| | | |
| | | |

Han har løbet hele vejen

T, A
vejen | | løbet
| | | |
| | | |

Her er det altså ikke den første, den anden eller den tredje der gælder; den højre grænse for vejen som er løbet til ende, må ikke overlapse den venstre grænse for A.

⁷Aage Hansen: *Moderne dansk III Sprogbeskrivelse*, 1967, Grafisk Forlag, København, side 140.

Han er gået et ærinde for mig

T, A
han går | | gået = væk
| | | |
| | | |

Han har gået et ærinde for mig

T, A
ærinde | | gået = udført
| | | |
| | | |

Hvis verbet ikke er et tilstandsverbum, men betegner en overgang, vil argument-perfektum være en dobbelt perfektum:

Jeg har været gået (1) da du ringede (2)

A2=B2 T, A1
B1: her | | gået | | været =
	= ej			
	her			

Man kan lægge mærke til at man ikke ved at lave denne forskydning i præteritumsomgivelser, altså til dobbelt pluskvamperfektum, får betydningen 'nok' eller 'antagelig'.

Jeg havde været gået (1) da du ringede (2)

A1, 2=B2 T
B1: her | | gået | | været =
	= ej			
	her			

Man ser at denne sætning ikke kan komme til at betyde: *Jeg var nok gået da du ringede*, men kun betyde: *Jeg var gået og kommet tilbage igen da du ringede* og det uden nogen usikkerhed om sandhedsværdien.

Der findes så også formen *Jeg har haft ringet*⁸. Den bliver mere og mere udbredt og må kunne forklares således:

⁸Otto Glismann: *Jeg har haft gjort det*, Mål & Måle 12,4 1989; Peter Harder: *Om fortid og forfærdid*, Mål & Måle 12,4 1989.

Jeg har haft ringet

modtager ej ringet T,A
 oriente- ringet
 ret modtageren uorienteret
 haft =

Resultatet bliver at der på anskuelsestidspunktet ikke er nogen effekt af ringningen. De fleste mennesker bruger da også denne dobbelte perfektum til at beskrive mislykkede eller forgæves handlinger: *Jeg har haft ringet til dig, men du var ikke hjemme*. Betydningen af *Pædagogerne har haft nedlagt arbejdet i 10 dage* er dog blot at de på et uforankret tidspunkt før et andet uforankret tidspunkt før nu, nedlagde arbejdet i ti dage; der er ikke nogen betydning af noget mislykket eller forgæves.

Jeg var gået (1) da du ringede (2)

A2=B2=A2 T
 B1: jeg gået
 T, A1

*?Jeg er gået (1) da du ringede (2)

A2=B2 T, A1
 B1: jeg gået
 T, A1

Jeg gik (1) da du ringede (2)

A2 = B2 T, A1
 B1: gå gået
 jeg gik

Jeg har været gået i en time (1) da du ringede (2)

1 time A2 = B2 T, A1
 jeg: her gået været

Jeg var gået for en time siden (1) da du ringede (2)

1 time A2=B2=A1 T
 jeg: her gået

På denne måde kan en særlig notation, tidslinjen, med særlige syntaktiske regler, ikke blot være notation for, men også give forklaringen på tidsformernes betydning og betydningen af kombinationer af tidsformer.

Litteratur

- Eynde, Frank Van. 1987. *Time. A unified theory of tense, aspect and Aktionsart*, January 1987, Eurotra Leuven.
- Glismann, Otto. 1986. Om tid og tempus, i *NyS* 16-17.
- Glismann, Otto. 1989. Jeg har haft gjort det, *Mål & Måle* 12.4.
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne dansk III Sprogbeskrivelse*, Grafisk Forlag, København.
- Harder, Peter. 1989. Om førtid og førførtid, *Mål & Måle* 12.4.
- Leech, Geoffrey N. 1969. *Towards a Semantic Description of English*, Longmans, London.
- Mikkelsen, Kr. (1911) 1975. *Dansk ordføyningslære*, København.
- Reichenbach, Hans. 1947. *Elements of Symbolic Logic*, New York: The Free Press.
- Togeby, Ole. 1980. Negation and aspect. I Even Hovdhaugen, *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980.
- Togeby, Ole u.å. *Prækt. Pragmatisk tekstteori*. Udkommer.